

10. Естественное движение населения СССР в 1926 г. / ЦСУ СССР. Сектор статистики соц. состава движения населения. – М., 1929. – Т. 1.
11. История городов и сел Украинской ССР : в 26 т. – К., 1974. – Т. 13: Крымская область.
12. Источниковедение истории СССР: метод. указания для студентов заоч. ист. фак-в гос. ун-тов. – 2-е изд., доп. / С. И. Антонова и др. – М., 1968 г.
13. Источниковедение истории СССР: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. И. Д. Ковальченко. – М., 1981.
14. Многонациональное Советское государство / редкол.: М. И. Куличенко и др. – М., 1972.
15. **Подъячих П. Г.** Всесоюзная перепись населения 1939 г. / П. Г. Подъячих. – М., 1957.
16. **Подъячих П. Г.** Население СССР / П. Г. Подъячих. – М., 1961.
17. **Семин А. С.** Борьба большевистских организаций за упрочение советской власти в Крыму (ноябрь 1920 – декабрь 1921 гг.) / А. С. Семин, А. А. Горчаков // Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь, 1957.
18. **Чеботарева В. Г.** Наркомнац РСФСР. Свет и тени национальной политики 1917–1924 гг. / В. Г. Чеботарева. – М., 2003.
19. **Шмидт С. О.** Путь историка: избр. тр. по источниковедению и историографии / С. О. Шмидт. – М., 1997.
20. **Щербаков М.** Крымская АССР : матер. для агитаторов / М. Щербаков, С. Рагацкин. – Симферополь, 1939.
21. **Якубовской С. И.** К вопросу об изучении и публикации источников советского общества / С. И. Якубовской // Пробл. источниковедения. – М., 1983. – Т. 4. – С. 123–134.
22. **Якубовской С. И.** О некоторых вопросах источниковедения истории советского общества / С. И. Якубовской // Вопр. истории. – М., 1954. – № 10. – С. 125–128.

Надійшла до редколегії 30.10.2009.

УДК 94(47+477)«1921/1929»

Ю. А. Святець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРЕСА ТА ВЛАДА ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У РОКИ НЕПУ

На основі селянського епістолярію проаналізовано суспільні погляди українських селян в роки нової економічної політики, місце та роль преси у формуванні громадянської позиції селянства.

Ключові слова: епістолярій, неп, преса, українське селянство.

На основе крестьянского эпистолярия проанализированы общественные взгляды украинских крестьян в годы новой экономической политики, место и роль прессы в формировании гражданской позиции крестьянства.

Ключевые слова: эпистолярий, нэп, пресса, украинское крестьянство.

On the basis of peasantry epistolary the social views of the Ukrainian peasants in the period of the New Economic Policy, a place and a press role in the formation of a social position of peasantry have been analyzed.

Key words: epistolary, the press, new economic policy, the Ukrainian peasantry.

Роки нової економічної політики увійшли в історіографію як час соціальних «струсів» між двома вибухами суспільно-політичного «вулкану». У цей період динаміка багатьох процесів у радянській країні була доволі інтенсивною. Свідченням тому може слугувати втягування до зони суспільних атракторів такої традиційно інертної маси як селянство. Більшовицька влада чудово розуміла, що доволі ефективним засобом не тільки формувати свідомість і підтримувати «пра-

вильне» ставлення й відчуття сутності моменту, а й моніторити їх є засоби масової комунікації.

Недаремно В. І. Ленін наголошував на цінності кінематографу та друкованого слова. У резолюції «З питань пропаганди, друку та агітації» XII з'їзду РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.) чітко прописано: «Для кожної основної верстви читачів необхідно створити особливий тип газети. Маючи цілу систему газет, партія повинна більш-менш точно розподілити між ними сферу діяльності, щоб кожна газета орієнтувалася здебільшого на певну верству маси читачів» [1, с. 736–737]. Іншими словами ставилося завдання налагодити комунікації між партійними органами та населенням. За браком радіо друковане слово стає чи не єдиним засобом спілкування. Щоб цей процес був цілеспрямованим, партія більшовиків ставила завдання: «Довкола хат-читалень у міру їх відновлення має бути зосереджена робота лікпунктів та шкіл неписьменних з їх початковою політпросвітою селянства. ... Довкола хат-читалень мають бути згруповані всі, поки що нечисленні, культурні одиниці села, здатні працювати рука об руку з партією; через них має йти розповсюдження на селі газети та політико-просвітньої літератури; вся політико-просвітницька робота хат-читалень має бути також тісно пов'язана з питаннями сільськогосподарського виробництва і з щоденними потребами селянина» [1, с. 732]. Подані цитати свідчать про прагнення більшовиків налагодити пряму комунікацію з селянством, запрошуючи його в такий спосіб до участі в суспільно-політичному житті держави. Саме тому так активно провадилася кампанія з ліквідації неписьменності, що більшовики усвідомлювали обмежені можливості впливу на свідомість та настрої селян через нечисленних агітаторів й уповноважених. Сількор «Крестьянской газеты» з с. Зелена Діброва Ольшанського району Черкаської округи звертався до редакції з проханням надіслати професійну літературу¹: «Эта литература об'язана быть такой, чтобы она, с одной стороны, была приспособлена к культурному уровню батрачества, а с другой, давала-бы помощь новому сельпредставителю в его ежедневной работе» [3]. Селянству була не байдужа ідея піднесення його культурно-освітнього рівня: «Далеко, в дальнем уголке СССР, прозябает Базалия [Шепетівської округи – Ю. С.], от окружного центра в 100 ве[r]стах, и тамочние работники окрестили ее «Бразилией», но и там ... ожидают большого внимания делу просвещения и приобщения к культурной жизни» [11, арк. 247]. Це фінальні рядки з листа селянина Трохима Волкотруба, в якому йдеться про те, що в Базалії не було створено органи радянської влади, а тому там зосереджувалися кримінальні елементи, перетворюючи село на осереддя злодіїв та волюг: «... народилось в Базалии зло, которое в настоящее время охватило значительную часть молодежи и домохозяев: Базалия славится как воровское гнездо» [11, арк. 246]. Єдиний засіб впливу на соціально-економічне життя рідного краю дописувач вбачав у зверненні до преси як уособлення влади. Індикатором небайдужості селян до соціально-економічних та культурних процесів у селі можна вважати формування інституту добровільних кореспондентів спеціалізованих періодичних видань, розрахованих на сільських читачів.

Водночас засоби масової інформації відігравали ще й роль авторитета у розв'язанні щоденних проблем. Зміст численних листів селян дозволяють дійти висновку про те, що газета асоціювалася в їхній свідомості з органом державної влади, до якого можна звернутися безпосередньо: «Убидительная прозьба ответить, как поступить с такими типами и куда обращаться, если какие либо будут обнаруживаться явления! С чией либо стороны! Крестьянин Л. Томило!» [2, арк. 62 зв.]. Прикладом дієвості ЗМІ у вишуканому забезпеченні моніторингу суспільно-політичної температури в українському селі можна назвати досвід «Крестьянской газеты». Цей орган друку вирізнявся з-поміж інших видань для

¹Тут і далі за текстом орфографія листів подана за оригіналом.

селян продуманими (привабливими) комунікативними засобами: порівняно мала ціна, адаптована мова, великий шрифт та ін. Редакція газети не тільки несла живе слово в народ, а й дбала про зворотний зв'язок через листування. В умовах гострого дефіциту паперу «Крестьянская газета» залишала чисту шпальту із редакційною адресою та додатковими рядками для адреси й імені автора, а також дати відправлення. У такий спосіб поважне в очах селян видання ставало органом, який фактично стимулював до навчання (адже написати листа здатен лише навчений грамоти) та (що, можливо, було чи не найголовнішим для селян) ставив своїм завданням дослухатися простих людей з глибинки. Свідченням тому можуть слугувати такі рядки з листа одного з українських селян: «Тов[арищи], прошу от вас ответ ... Давайте все ответы, а то вже и вы забываете мою бедность. Не надо забывать. Я вас тоже не забуду как забогатею» [11, арк. 231]. Можна зустріти й розпачливе: «Наша пресса, помоги!» [11, арк. 247], «Просим свою Заступницу «Крестьянскую Газету»: «Дайте ответ на наш вопрос!!!» [6, арк. 90].

Селяни, які займали активні життєві позиції, зголошувалися брати участь у творенні самої газети, пропонуючи власні послуги: «Изъявляю своё полное согласие вступить[ь] в ряды добровольных Селькоров» [5, арк. 1]. Основна маса листів селян з України передає їхню небайдужість до малої батьківщини і рідної землі та непереможне прагнення навести лад і ліквідувати недоречності чи несправедливості у житті маленького соціуму. До села через газету приходять міські новачки – подібно до митців пера селяни пишуть під псевдо «Зоркій» [5, арк. 1], «Зоркое око» [2, арк. 94], «Проезжий» [8, арк. 69 зв.], «Неведомый» [7, арк. 17], «Недалекый» [4, арк. 3 зв.], «Участвовавший» [2, арк. 16], «Обиженный» [11, арк. 356] та ін. Воднораз дуже часто листи супроводжують коментарі на зразок «Фамилию прошу сохранить в секрете» [12, арк. 56] або «Вымышленную подпись мне постав[ь]» [4, арк. 3].

Трагедія патріархального соціуму в тому, що життя кожного як на долоні, а відтак біль та обурення від заподіяного зла лягає щирими рядками на безцінний клаптик паперу з рідної газети. Боляче й воднораз лячно дописувачам від одноманітної щоденності, в якій всездозволеність та безкарність за браком організованої влади ставала знущанням над ідеєю законності й рівності, про яку вони довідувалися з преси. У житті ж часто відбувалося всупереч цій ідеї – у багатьох листах селяни сигналізують про безвладдя. Селянин Трохим Волкотруб з с. Базалія Шепетівської округи 1924 р. писав: «... за работу в селе в широком смысле никто не берется и Базалийский сельсовет едва-ли заслуживает своего названия; председателя совета вошло в привычку принимать со стороны; сплоченного сельактива нет» [11, арк. 246]. Селянин (прізвище не вказано) з с. Верьовкіного Петровського району Ізюмської округи у грудні 1925 р. викладаючи свої роздуми про змичку міста з селом, зауважував, що «крестьяне у себя рабочих не видят ни на широких крестьянских сходах, ни на беспартийных крестьянских конференциях», натомість «являются из центра представители и говорят, что вот мы и представители от власти и представители от рабочих», але «это представительство крестьян не удовлетворяет, крестьяне желают, чтобы ... на сходы и конференции приезжали рабочие от станка» [13]. Незаможний селянин Д. Д. Сікорський (псевдоніми – І. Сильва, В. С.) з с. Павлівка Чаплинського району Херсонської округи навесні 1926 р. з розпачем звертався до газети: «Тепер якже тут бідняку жити, когда при Советской власти угнетенных нет, даже лозунг «Власть раб[очих] и крест[ьян]». А выходит то, що бідняку нигде места нет, ни у кооперации, ни [в] сельсовете, ну нигде вин не влезе. Тільки прыходиться йты найматься. ... Дуже трудно житы бідным. Хоть би государство оглянулось и побачило, а шось дуже далеко воно от бедных и це каждый бідный чоловік скаже, що правда» [11, арк. 137]. У замітці «Що дали радянській владі робітники та незаможники і що дала радянська влада для робітників та незаможників» колишній червоноармієць з с. Преслава Романівського району у березні 1926 р. констатував, що, на жаль, не справилися надії

селян на справедливість нової влади: «Вот, что добилась беднота и с нас смеются кулаки и говорят: «Вот ваша власть, за которую вы стоите горой. Без нас вам не обойтись». Как же это так, что без них мы обойтись не можем. То зачем же их разбевали. Пуст[ь] бы оне и существовали. Вот наши органы не смотрят сверху на низ, а только за жалованья себе борются, как бы больше получить» [11, арк. 16].

Селяни подекуди розпачливо зауважують, а подекуди глузують з нового «порядку» в селі, де самоврядування перетворюється на змагання таборів різних верств села, а надіслані з міста уповноважені байдужі до проблем громади. Сількор І. Сільва з с. Павлівки Чаплинського району Херсонської округи писав: «Прысылалы нам секретаря, т[оварища] Пощупаленко В. Вин из Жинкою. Молоды обое, и чудни вси двое. Голый, босый вин и вона, и хлеба ныма. ... А як прийде вин в совет, работае, шото пишет и чогысь тяжко дышит. И никто не знае, шо зним робится» [11, арк. 137]. Селянину не зрозуміло, чим таким важливим займається у сільраді прийдешній секретар як представник влади. Сількор «Черкесс» (Іван Трохимович Каменєв) з Луганщини 1926 р. писав про факт зловживань уповноваженого в одному з земельних товариств хутора Верхньо-Митякинї Красновської сільради Тарасівського району Донецької округи, який вчиняв рейдерські захоплення земель у одних селян і за хабарі («Поставишь 3 или 5 четвертей самогона – будит и у тебя земля, а если заскупишь, то ничего не будет» [11, арк. 107]) наділяв інших. Сількор Чупей Яків Степанович з с. Троїцьке Одеської округи 1926 р. писав про зловживання Пирогова, голови товариства «Честный труд», де як вияв шефської допомоги з'явився трактор, і який на прохання селян допомогти виорати землю пропонував зависоку на думку селян ціну: «Весною абратился гр[ажданин] Звягин Степан до Пред[седателя] коллектива т[оварища] Пирогова спхатать ему 10 гон[н]ых сеженной, а Пред[седатель] коллектива запросил 20 руб[лей]. ... Пред[седатель] коллектива еще хотел сдерать последнюю рубашку с бедняка, еще запросил 20 фунтов ячменя. А гражданин спрашивал: «А разве трактор кушает ячмень?». Но всетки Пред[седатель] коллектива не хотел помощь беднякам» [10, арк. 82]. Вчитель Данило Іванович Федоренко (псевдонім – Іванко) з с. Катериноплатонівка Демидівського району Одеської округи писав 1924 р., що, на жаль, у його селі влада залишилася за багатіями, які й використовують її на свою користь: «Беднота возмущается. «Не було мужикові добра і не буде». И кому бы то не заявил, ничего не помагает. Маленькая волокита и кулак смеется. Дело, значит, в кабанчиках, в сливочном масле и проч[ем]. Никто не сможет «умастить», как кулак. А наши представители власти любят, чтоб с ними говорить немножко пригнувшись, кротко» [2, арк. 263].

В умовах бездіяльності влади проблеми соціальної нерівності та відмінностей ціннісних орієнтирів різних верств селян поглиблювали нерозв'язані протиріччя в замкненому мікросвіті села. До редакції зверталися з проханням про роз'яснення селяни, які завдяки власній наполегливій щоденній праці та сприятливій кон'юктурі більш-менш підняли й стабілізували власне господарство, але відчувають марність своїх зусиль перед повсюдністю ідеї зрівнялівки та нездоланої моди на експропріацію. Водночас багато незаможних селян не в змозі були самостійно вирішити соціально-економічні проблеми й бідкалися, що, з одного боку, влада не приділяла їм належної уваги, а з іншого – вбачали соціальну несправедливість у тому, що місцеве самоврядування фактично знаходилося в руках багатіїв. Господар з хутора Перемочья села Великого Щимля Сновського району Чернігівської округи Роман Болеславович Клечковський повідав історію своєї родини. Його батько був безземельним чорноробом на залізниці. Після двадцятирічної служби отримав інвалідність, унаслідок чого звільнився й узяв відрубну ділянку піщаного ґрунту у 30 десятин, з якого годувалася родина. У 1919 р. батько Романа Болеславича помер, залишивши на вісімнадцятирічного сироту господарство. Дописувач у 1921 р. служив у комунальному господарстві, став членом профспілки. Проте через півтора роки був звільнений зі служби через

скорочення штатів й повернувся до землі. Уже 1924 р. його земельний наділ вимірювався у 13 дес. на 7 осіб сім'ї. Власною працею господар нажив коня, трьох корів, пару телят, три вівці. Така «нечувана заможність» дала підстави місцевій владі зарахувати його господарство до розряду куркульських. Образливе тавро «куркуля» для трударя. Тому й прагне господар правди: «На основании изложенного моего положения и имущественного состояния прошу редакцию крестьянской газеты разъяснить мне, нахожус[ь] ли я в дан[н]ом моменте кулаком или нет, и по каких причинах называют кулаком, или потому, что очудили земли из отрубного участка, или по других обстоятельствах» [9, арк. 3].

Про негативні наслідки більшовицької політики протекціонізму незаможників, яка вихолощувала сільську працю й культивувала пауперизацію, читаємо в листі середняка Докладчука з села Мирутина Анопольського району Шепетівської округи: «... советская власть первым долгом стала помогат[ь] бедноте, все помещычьи земли переданы крестьянам и бедняк получил въ первую очередь и первую землю, весь живой и мертвый инвентар[ь]... Всякого рода льготы по налогу, по топливу, по строительном[у] материалу...» [4, арк. 4]. І далі дописувач задається питанням щодо того, а як же незаможники використовують таку опіку про них? Господар дійшов невтішного висновку: «Легко получено, легко и разбросано. Беднота, получивши хлеб как бы нем подарованный легко его распускает, справляет хорошие сапоги, хорошую одежду да почаще гонит самогонку так, что приходится сдавать налог, а у него и хлеба уже не хватает, а местными властями налог снимается и перелagается на бывшего кулака и середняка, и тот, по неволе, должен был уплатить свой налог и || и за бедняка. ... Биднота каждую весну отдает свою землю наиспол и получен[н]ый хлеб легко распускает. И не думают, чтобы какнибудь помаленьку обзавестись своим хозяйством и самому обрабатывать и обсеменять свою землю, и получить бы себе больше доходу и принести пользу государству за его щедрое вознаграждение. Нет, бедняк делает наоборот, на что нам, говорит, бор[о]на да плуг, да лошади» [4, арк. 4–4 зв.]. Наведений уривок з листа волинського господаря сигналізує про безвідповідальне ставлення окремих сільських мешканців, які на «законних» підставах паразитують, перекладаючи свої обов'язки перед державою (щодо сплати податків, обов'язкової обробки власного земельного наділу та ін.) на своїх односельців. Дописувачу небайдужа ідея справедливої народної держави, тому й виголошує розпачливо: «если мы будем так халатно относиться к хозяйству, то оно не будет само существовать и упадет, а если упадет сельское хозяйство, то за ним обязательно и государство. И тогда буржуазия скажет, что сбьлся сон фараона, что сухия коровы тучных поели и сами не пополнили» [4, арк. 5 зв.]. Йому вторить інший волиняк Калістрат Калинюк: «Я думаю, что, это есть большая обида для того человека, что плотит за десят[ину] 9 руб[лей], а бедняк 50 коп[еек]. Я думаю, что если бы платили б от десят[ины] все ровно, это было б всеодноравцы и все вернии слуги своему государству. С этими лодарами бедняками нужно разобраться и сделать всеодно[п]равцами» [4, арк. 6].

Недбале ставлення до свого господарства окремих незаможників щиро обурювало односельців. На доказ такої думки можна навести уривок з листа від 2 квітня 1925 р. на ім'я М. І. Калініна від Олександра Івановича Нечитайла, мешканця села Любо-Михайлівка Долинського району Криворізької округи: «Теперь возьмем тех граждан, которые говорят это проклятое слово «кулак»! Кто это так говорит на тех граждан? Да тот-же уничтожитель самогонки (и спиртных напитков) посредством гортани и его сотрудином ргом. Те же граждане, которые имели то же самое, что и этот «кулак», как пару лошадей, а также и землю получив в норме, да еще и в сельфонде взял в аренду, || а теперь нанимает этому «кулаку» с половины, чтобы он его половину обработал и своим зерном засеял, а за свою половину продналог уплатил» [6, арк. 89–89 зв.].

Численні листи до редакції «Крестьянской газеты» дають уявлення про процеси соціально-майнового розшарування в українському селі в роки непу. Вельми ілюстративним, на наш погляд є такий уривок з листа з гірничого краю: «В пос[елке] Васильевском В.-Грековского с/с Дмитриевского Района Луганского у[езда] Донецкой губ[ернии] в 1923 году наделили крестьян землей. И вот получается большая неприятность среди крестьян бедняков, потому что богатч крестьянин свою землю засеваеет полянком, а бедняк нет. У бедняка остается незасеяной 5–6 десятин. Имеет 1 корову 1 лошада[ь]. Пасеетя его скот на етой земле, а у богатово 5–8 голов скота, а земли свободной земли нет. И пасут они свой скот на бедняцких долях и платит[ь] беднякам ничего не плотят за землю...» [5, арк. 27]. Самі незаможники роблять спроби пояснити причини свого бідкування: «... крестьянство страшно бедное. Отчего? Оттого, что земля засеваеетя в разбросанном виде. Почему это? Потому, что большая часть крестьянства безлошадных устроить правельный севооборот[от] невозможно, а кто зажиточный, то оне о[т]делилис[ь] о[т]дельной группой, а бедняку безлошадному хот[ь] пропадай» [8, арк. 35].

Водночас з листів можемо довідатись й про те, що погіршення економічного становища селянства стало наслідком інфляційних процесів. Як відомо з економічної історії 1924 рік не відзначився кризовими явищами в радянській економіці. Але цього року розпочалося адміністративне витиснення приватного капіталу з торгівлі, згортання заходів щодо землеустрою індивідуальних селянських господарств, майже припинилося виділення хуторів та відрубів. З середини 1925 р. зростали інвестиції у промисловість, що спричинило інфляційні процеси, розхитування ринку і, як наслідок, дефіцит промислових товарів. Інфляцію вдалося приборкати лише влітку 1926 р. Важливо поглянути, що відбувалося на тлі цих процесів в українському селі. Допризовник М. Кагадій 1903 року народження з хутора Соленай Сангурської сільради Ново-Миколаївського району Запорізької округи 1925 р. із розпачем писав: «Беднота ... голодаеет и кричит, что наступил 1921^и и 22^и год. Этот же 1925. Осенью наложили Продналог и рож[ь] стоила 50 коп. [за] пуд. Беднота лишилас[ь] всего хлеба – отдала Продналог, вывезла хлеб на рынок по 50 коп. за пуд, веря тому, что говорят будет твердый рубль. Настала Зима. Пришла и весна. Твердый рубль поднялся – пуд стоит ржи 2 рубля, пшеницы 3 руб. с лышнем. Денег нет купи[ь] по такой высокой цене пуд хлеба» [6, арк. 90].

У подібних листах непрямо простежується докір новій владі за бездіяльність в сільському житті та недолугі рішення у сфері ціноутворення та капіталовкладень: «В нас на Украине так как бил неврожай, то в нас на весне 1925 года било жіто од 3х до 4х рублей [за пуд]. А наші местние кулачні заведели [в] этом Году такую дорожнечу. А в этом Году продають что попало – лошади, корови – да купують хлеб. От напірмер [у] нашому селе есть навіть такіе, что попродали по 2 да по 3 лошади. Это все на хлеб, но конечно, еслі хлеб будет по 4 рубля, то это ясно, что кулаки наживутся, а біднота ишо хуже збеднеет. Нада било б сделать напірмер так, чтоб на весне сего 1926го било не 4 р., а 50 копеек. Ото б беднота поднялася б на ноги» (лист з с. Озеране Брусилівського району Київської округи) [7, арк. 17].

Інфляційні процеси та посуха 1924 р., як бачимо з листів селян, позначилися на погіршенні їх соціально-економічного становища. До цього ж додалася й неготовність більшості сільських господарів до єдиного сільськогосподарського податку, в основу якого закладалася ідея стимулювання виробництва індивідуального господарства, з одного боку, та «підштовхування» незаможників до колективних форм виробництва шляхом пільгового оподаткування таких об'єднань. Але багато хто з бідняків сподівалися на звільнення від сплати податків. З цього приводу селянин М. Пукас з містечка В'язівка Київської губернії у лютому 1925 р. писав: «Много я встречаю в крестьянской газете и много слышу отклики крестьян о налоге на 25 и 26 год. Каждый крестьянин хочет говорить о едином

сельсько-хозяйственном налоге» [7, арк. 2]. Далі дописувач навів слова наркома фінансів Г. Я. Сокольникова (Бриліанта) про можливість звільнення від сплати податку понад 6 млн бідняцьких дворів і висловив щире здивування з приводу того, що у такий спосіб держава потерпає від збитків: «А запитать т[оварища] Сокольникова, а сколько будет убитку С.С.С.Р., если с каждого двора освободить по 5 р., то и там убитку на 30 мильонов руб. Я скажу коротенько, что каждый крестьянин – получивши[й] землю, то он должен платить с. х. податок. А если мы будим освобождаться, то мы только будем и думать, что нас государство освободить от налога» [7, арк. 2 зв.]. Як бачимо справжній господар мислив не тільки з огляду на власний закуток, а й висловлював розуміння щодо посилення відповідальності селян за те, як використовується таке державне багатство, як земля, що була надана їм у користування, а також стосовно того, що загальне економічне покращання в країні в цілому значною мірою розпочинається з покращання свого господарства: «Мы видим, что нас, бедняков, освобождали 2 года от налога и мы все таки хозяйство не подвигели, а только слышим спор между середняком и бедняком. Средняк говорит бедняку, что ты освобождае[ш]ся от налога, а мы платим и за вас» [7, арк. 3]. У цих рядках висловлена не тільки причина споживацьких установок значної маси селян, а й викрита прихована у системі «пільгового» оподаткування матеріальна основа фактично до міжосібної ворожнечі в середині сільської громади як спосіб відвертання уваги знедолених від непрофесійних рішень влади в економічній сфері. Навчений життям селянин М. Пукас пропонував вихід з такої скрутної ситуації: «Поэтому я со своей стороны предлагаю всем беднякам прити до наилучшего житья. Это есть единственный выход беднякам в[с] тупать в коллективе, там мы можем построит[ь] царство на земле» [7, арк. 3].

Користь від спільної обробки землі засвідчують і листи з інших регіонів України. Дописувач М. Оп. Надія у червні 1924 р. повідомляв, що ще восени 1922 р. у с. Красна Володимирівка Бердичівського округу була заснована комуна «Іскра», до якої спочатку входили ті, хто не мали засобів до обробки землі, а згодом до нього почали прибувати й мешканці довколишніх сіл. Автор листа не приховував, що розпочинати таку справу було вкрай тяжко, бо не тільки нужда в засобах виробництва ускладнювала господарювання, а й часто невміння правильно організувати й виконати роботи: «Вони думают, що це їм у дворі, у пана воли за хвіст крутити. Ні, тут треба все вміти, и насіння гарно прочистити, треба подумати, щоб і щось їсти треба було. Це тобі не в пана, аби день до вечора, а вечером пан плоти» [2, арк. 135 зв.]. Але спільна відповідальна праця дозволила зміцнити хазяйство на стільки, що воно стало складати гідну конкуренцію великим індивідуальним господарям: «Сейчас кулаки плачут... пока чорты не вырвали этой ком[м]уны, то еще можна нам было кое как хозяйничать: тому пойдешь вспашешь поле своими лошадьми, а тому еще кое-что, а он тебе что хочеш[ь], то то и будет делать. А теперь, при этой ком[м]уне, пойдет какой-нибудь бедняк, заявит, что он не может засеять, то ему вспашут и засеют» [2, арк. 135 зв.].

Подібні листи можна було б, звісно, розглядати як результат імплантації через газету в свідомість селян ідеї колективізації, відмови таким чином від індивідуального господарства і формування способу життя, близького до робітничого у місті. З позицій ленінської концепції трансформації соціальної структури суспільства у пролетарській державі треба було розширювати класову основу перш за все за рахунок селянства, яке, будучи психологічно прив'язане до землі, залишалося через це дрібнобуржуазною і до того ж найчисленнішою верствою з ідеалами, далекими від комуністичних. У листах селян можна побачити, що нова народна влада у багатьох випадках не дісталася до місць і це створювало ґрунт для різних форм самоорганізації життя в сільських мікросоціумах. Звісно безконтрольність породжувала й зловживання з боку владних уповноважених, які в одних випадках загравали із заможною частиною сільської громади, а в інших на-

впаки – із незаможниками. Часто про присутність представників влади в селах у листах взагалі не йшлося і життя в селі пливло своєю течією залежно від зовнішніх обставин та внутрішніх традицій. Селяни за таких умов вдавалися до створення об'єднань (наприклад, колективних господарств, товариств зі спільної обробки землі та ін.), які дозволяли їм самостійно вирішувати проблеми, що залишалися поза увагою влади. Певною мірою можна говорити про неусвідомлене ще самими селянами створення подекуди інститутів громадянської влади на місцях, хоча й у вельми специфічних формах.

Бібліографічні посилання

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1953: 7-е изд. – М., 1953. – Ч. 1: 1898–1925. – С. 732, 736–737.
2. Российский государственный архив экономики. – Ф. 396: Крестьянская газета, оп. 2, спр. 16, арк. 16, 62 зв., 94–94 зв., 135–135 зв. – Далі: РГАЭ.
3. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 2, спр. 29, арк. 26
4. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 198, арк. 3–6 зв.
5. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 240, арк. 1–4, 27.
6. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 252, арк. 89–90.
7. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 316, арк. 2–3, 17.
8. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 417, арк. 35, 69–69 зв.
9. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 3, спр. 727, арк. 2–3 зв.
10. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 4, спр. 21, арк. 82.
11. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 4, спр. 23, арк. 16–16 зв., 107, 137–139, 231, 246–247, 356.
12. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 6, спр. 22, арк. 66.
13. РГАЭ. – Ф. 396, оп. 6, спр. 706, арк. 5.

Надійшла до редколегії 21.01.2010.

УДК 94(477) 054.72«1918/1939»

В. С. Лавренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОБРАЗ УКРАЇНИ У СПОГАДАХ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОСІЙСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПЕРШОЇ ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ХВИЛІ

Проаналізовано мемуари жінок-представниць російської еміграції першої післяреволюційної хвилі та на їх підставі реконструйовано образ України в історико-географічному, політичному, соціальному і ментальному вимірі.

Ключові слова: образ, еміграція, Україна, мала батьківщина, жіночі мемуари, 1917 рік, громадянська війна.

Проанализированы воспоминания женщин-представительниц русской эмиграции первой послереволюционной волны и на их основании реконструирован образ Украины в историко-географическом, политическом, социальном и ментальном измерении.

Ключевые слова: образ, эмиграция, Украина, малая родина, женские мемуары, 1917 год, гражданская война.

The female memoirs by the representatives of Russian emigration of the first after revolution wave are analyzed and on its base the reconstruction of the Ukraine's vision in its historical, geographical, political, social and mental dimension is done.

Key words: image, emigration, Ukraine, small motherland, female memoirs, 1917-th, civil war.

Жіночий погляд на минуле через особистісне його бачення має свої особливості, що доводять розвідки останніх років в царині гендерних проблем. Звернен-